

נשים עזובות בשלהי התקופה העות'מאנית וראשית המנדט

גור אלרואי

א. מבוא

בראשית שנת 1921 שלח אֶלְמֶר גַרְדְנֶר (Gardner), עורך דין אמריקני מלוס אנג'לס, מכתב למשרד הלאומי לנשים נטושות (National Desertion Bureau, NDB) בניו יורק ובו התחייבות כי מרשו, הנרי קמלי (Camley), יעביר לרעייתו – אם זו תסכים להתגרש ממנו – סכום חד פעמי של 4,000 פרנק, בהתאם למתחייב מהכתובה, וסכום כסף נוסף עבור ילדתו בת השמונה עד הגעתה לבגרות בגיל 18. קמלי עזב את ארץ ישראל בשנת 1909 והיגר אל גיסו, רחמים קמשין, שגר ברוצ'סטר שבמדינת ניו יורק. חמש שנים חי בשכנות אליו עד שהחליט לנתק את קשריו עם משפחתו ולפתוח בחיים עצמאיים במקום שזר לא יכירו ויהיה קשה לאתרו. ערב מלחמת העולם הראשונה הוא העתיק את מקום מגוריו מהחוף המזרחי לחוף המערבי, ללוס אנג'לס, פתח שם מסעדה והתחיל בחיים חדשים אשר היו שונים בתכלית מאלה שהיו מנת חלקו בארץ ישראל. הנתק ממשפחתו היה מוחלט והניסיונות לאתרו עלו בתוהו. פרוץ מלחמת העולם הראשונה וסגירת הנתיבים הימיים הביאו להפסקת החיפוש אחר הבעל האובד. במהלך אותן שנים סבלה רעייתו רחל ממחסור, מרעב וממחלות, תוך שהיא מנסה לקיים את עצמה ואת ילדתה במציאות הבלתי נסבלת של ירושלים במלחמת העולם הראשונה.

כאשר הסתיימה המלחמה פנתה רעייתו לוועד הסיוע היהודי-אמריקני (American Jewish Relief Committee), להלן: ועד הסיוע) ומסרה את כל הפרטים הידועים לה כדי שיאתרו את בעלה ויודיעו לו כי היא מעוניינת להצטרף אליו. באופן טבעי הפנייה הראשונה מארץ ישראל הייתה ל-NDB, שנוסד בארצות הברית בראשית המאה העשרים על ידי ארגוני צדקה יהודיים.¹ המכתב של ועד הסיוע בארץ ישראל היה תמציתי ובו

1 על פנייתה של רחל אבושדיד ל-NDB ראו, ארכיון יו"א (YIVO), ניו יורק, RG/297.

בקשה כי נציג של ה-NDB יפנה לרחמים קמשיץ, שבוודאי יודע פרט אחד או שניים על גורלו של הבעל האובד. ואכן התברר שלא רק שהבעל היגר לחוף המערבי אלא שהוא גם שינה את שמו ואת זהותו. הנרי קמלי, כך התברר, הוא חיים אבושדיד ומתגורר בסנטה מוניקה שבקליפורניה. כאשר נודע לאבושדיד (או לקמלי בזהותו החדשה) כי רעייתו איתרה אותו ומעוניינת לחבור אליו עם ילדתו, הוא בחר לפנות אליה באמצעות עורך דינו שהיה מופקד על הטיפול בפרשה:

הנני להודיעך כי בימים האחרונים נפגשתי עם ידיד שספר לי ע"ד [על דבר] הפגשו עם גיסך רחמים וזה האחרון שאלהו איזה פרטים אודותי. ידידי ענה, בכוונה להקניטו כי עומד אני להנשא. גיסך איים עליו, כי במקרה כזה הוא מוכן להביאך לאמריקה ולהוכיח לעולם שאני נשוי וכמו"כ מסר לו את תמונתנו בתור חתן וכלה שהצטלמנו לפני 8 שנים כדי להראותה לאשתי החדשה. בשמעי א"ז [את זה] מפי ידידי זה ובראותי את תמונתנו המשותפת פרצתי בצחוק. [...] אני בטוח שלא אוכל לאהב אותך יותר או להביאך לאמריקה בכדי לחיות חיי משפחה. כל עוד שאינני אוהב אותך אין יכולים להכריחני כאן באמריקה לחיות אתך יחד. לכל היותר הממשלה האמריקנית היתה יכולה להכריחני לפרנס את בתי עד שנת ה-17 או ה-18. עכשיו הייתי מציע לך לשלוח לי את הגט ע"י רבני ירושלים, באמריך שאת גרשתיני ואני מוכן לסלק את חוב הכתבה וגם לפרנס את בתך עד שנת ה-18. התחשבי יפה עם הצעתי ודעי את אשר עמך לעשות. זה כ-8 שנים שאנו רחוקים זה מזה ואת סובלת הרבה יותר ממני היות ואני גבר ובכל מקום אסדרר בנקלה. [...] טוב היה לך לו הייתי מגרשתיני והיית מתחתנת עם איזה ישיש. [...] אין קונים אהבה בכסף. [...] על החתום חיים אבושדיד.²

המכתב ששלח עורך דינו של אבושדיד לרעייתו מלמד כי הוא אימץ את אורח החיים האמריקני לחלוטין: הפנייה אל רעייתו באמצעות עורך דין, מבטחו בחוק האמריקני שיגן עליו וחשיבותה של האהבה בהחלטה להתחתן. אף על פי שתשובת רעייתו לא נמצאה, יש להניח שעולם המונחים החדש היה זר לה. הניכור היה מוחלט ובלתי ניתן לגישור. מחליפת המכתבים בין אבושדיד, עורך דינו, ה-NDB במנהטן וועד הסיוע, מתברר כי לאחר מות אחיו הבכור אולץ אבושדיד מתוקף המסורת להתחתן עם רעייתו, שהייתה באותה עת בת 15. הנישואים הכפויים לאשת אחיו היו למורת רוחו והוא החליט להפליג לאמריקה ולנתק את הקשר עמה ועם ילדתם המשותפת. בארצות הברית נחשף לאורח

2 מכתב חיים אבושדיד לרחל אבושדיד, 22.9.1920, הארכיון הציוני המרכזי (להלן: אצ"מ), L3/162.

החיים האמריקני שקסם לו. רחוק ממשפחתו ומשחרר מכבלי הדת קיבל החלטה לפתוח בחיים חדשים על פי הנורמות והערכים של החברה הסובבת.

הסיפור של חיים אבושידיר ורעייתו רחל לא היה מקרה בודד. עם סיום מלחמת העולם הראשונה ותחילת עבודתו של ועד הצירים התברר כי התופעה הייתה רחבה למדי. באמצע חודש מארס 1918 יצאה מבריטניה משלחת ציונית בראשות חיים וייצמן לארץ ישראל. משימתה העיקרית של המשלחת, שכונתה גם 'ועד הצירים', הייתה לקדם את העניין הציוני בארץ ישראל, לקיים מגעים עם ההנהגה העברית שנשארה בארץ בתקופת המלחמה, ליצור מערכת יחסים תקינה עם השלטון הבריטי ובעיקר לשקם את האוכלוסייה היהודית שנפגעה מהמלחמה. ב-3 באפריל הגיעו חברי ועד הצירים לארץ ישראל והחלו בפעילות הומניטרית לטובת האוכלוסייה היהודית המקומית. לצד ועד הצירים פעל בארץ ישראל גם הג'וינט (American Jewish Joint Distribution Committee), אשר העביר במהלך מלחמת העולם הראשונה כספים מיהדות אמריקה ליהודי ארץ ישראל.³ ישבו בו נציגי ועד הסיוע, שהוקם בניו יורק ב-25 באוקטובר 1914 במטרה לעזור ליהודים פגועי מלחמת העולם הראשונה. ועד זה היה הזרוע המבצעת של נציגי הארגונים היהודיים בארצות הברית אשר הביעו דאגה עמוקה וחשש לגורל יהודי מזרח אירופה וארץ ישראל.⁴ ועד הצירים וועד הסיוע הושיטו יד ליתומים, לאלמנות, לחולים, לפצועים ולמוכי גורל שמתה לחמם נשבר כתוצאה מהמלחמה. בין מי שנזקקו לעזרה היו גם נשים שבעליהן נטשו אותן.

בין השנים 1919 ל-1921 טיפלו ועד הצירים וועד הסיוע בלמעלה ממאתיים משפחות שחיפשו אחר ראש משפחתן אשר נעלם בשנים שקדמו למלחמת העולם הראשונה ובמהלך המלחמה עצמה. מהתכתובת הענפה בסוגיה זו מתברר שמראשית המאה העשרים ועד פרוץ מלחמת העולם הראשונה היו לא מעט בעלים שהביאו את נשותיהם ואת ילדיהם לארץ ישראל, נטשו אותם והיגרו אל אחת מארצות ההגירה שמעבר לים. מלחמת העולם החריפה את התופעה. במשך חמש שנים נסגרו הנתיבים הימיים, נותק הקשר עם ארץ ישראל, החלו גירושים והגליות, גברים גויסו לצבא ומשפחות נפוצו לכל עבר מבלי כל אפשרות להתחקות אחר קורות בני המשפחה. אחת הפעולות הראשונות שעשה ועד הסיוע, בסיוע ועד הצירים, היה לנסות ולעזור לאותן משפחות נזקקות להשתקם ולהשיב את חייהן למסלולם.

מאמצי הוועדים בארץ ישראל להתיר עגונות ולמצוא את הבעלים האובדים היו חלק מפעילות רחבה הרבה יותר של ארגונים יהודים – בארצות המוצא והיעד של ההגירה היהודית – אשר התמודדו עם תופעה זו בעשורים הראשונים של המאה העשרים. הגירתם

3 ראו, Yehuda Bauer, *My Brother's Keeper: A History of the American Jewish Distribution Committee 1929-1939*, Philadelphia 1974, p. 7

4 שם, עמ' 6. ראו גם נתן אפרתי, ממשבר לתקווה: היישוב היהודי בארץ ישראל במלחמת העולם הראשונה, ירושלים 1991 (להלן: אפרתי, ממשבר לתקווה), עמ' 97-98.

של מאות אלפי מהגרים יהודים הביאה למציאות חברתית שבה גברים נטשו את נשותיהם זמן קצר לאחר הגירתם, פתחו בחיים חדשים והתנכרו למשפחתם הישנה. במאמר זה אני מבקש לטעון שנטישת נשים הייתה קיימת גם בארץ ישראל, ואין להבין את סיבותיה ואת מאפייניה אלא על רקע התופעה הכללית שהתרחשה בארצות המוצא והיעד של ההגירה היהודית. סוגיית העגינות קיבלה בשנים האחרונות התייחסות היסטוריוגרפית. מרגלית שילה הצביעה בספרה נסיכה או שבוייה, על תופעה זו ביישוב הישן, של בעלים שעלו לארץ ישראל ללמוד תורה והותירו את נשותיהם במזרח אירופה.⁵ דבורה ברנשטיין הראתה במחקרה נשים בשוליים כי תופעה זו הייתה קיימת בתל-אביב המנדטורית. על אף הקושי לכמת את התופעה הצליחה ברנשטיין להצביע על שלושה טיפוסים אופייניים: משפחות שחיו בארץ ישראל והבעל עזב אותן במפתיע; משפחות שחיו מחוץ לארץ ישראל ואבי המשפחה עזב אותן ונודע שהוא נמצא בארץ; ונשים צעירות בהריון שהגברים עזבו אותן בטרם נישואין.⁶

על בסיס מחקריהן של שילה וברנשטיין על היישוב הישן ועל תל-אביב המנדטורית, יחד עם הדיון במאמר זה על תופעת העגינות בראשית המאה העשרים ומלחמת העולם הראשונה, אפשר להצביע על רציפות התופעה בחברת המהגרים היהודית הארצישראלית החל באמצע המאה התשע-העשרה ועד להקמתה של מדינת ישראל. בכוונתי להתחקות אחר שורשי התופעה בארץ ישראל, לכמת אותה ולנסות ולהבינה בהקשר ההיסטורי-סוציולוגי הרחב שלה. ניסיון זה יאפשר לנו לבחון מנקודת מבט השוואתית את החברה היישובית ולעמוד על קווי הדמיון שבין חברת המהגרים שהגיעה לארץ ישראל בראשית המאה העשרים לבין חברת המהגרים היהודית בארצות הברית ובארצות יעד אחרות שאליהן הגיעו יהודים באותן שנים.

ב. הגירה יהודית, התפוררות התא המשפחתי ונטישת נשים

בשנים 1875-1924 היגרו ממזרח אירופה למעלה משניים וחצי מיליון יהודים. הגירה זו הייתה חלק מהגירה כללית של כארבעים מיליון בני אדם אשר ביקשו לצאת מיבשת אירופה הרחוקה והצפופה ולהגר אל יבשת אמריקה הדלילה באוכלוסייה והמשוועת לידיים עובדות. הגורמים להגירה היו: הגידול הדמוגרפי המואץ שעברה יבשת אירופה; תהליך התיעוש והעיור; המצוקה הכלכלית והעוני ששרר בחלקים נרחבים של יבשת אירופה; והשיפור הניכר באמצעי התחבורה ההמוניים – הרכבת ואניות הקיטור – אשר אפשרו למהגרים לממש את החלטתם. מלבד גורמים אלה, שהיו מנת חלקה של האוכלוסייה היהודית והלא יהודית כאחד, יש לציין גם את הרדיפות השלטוניות, ההפליה

5 מרגלית שילה, נסיכה או שבוייה: החוויה הנשית של היישוב הישן בירושלים 1840-1914, חיפה תשס"ב, עמ' 223-230.

6 דבורה ברנשטיין, נשים בשוליים: מגדר ולאומיות בתל אביב המנדטורית, ירושלים תשס"ח, עמ' 109. על התופעה בכללותה, מאפייניה וההתמודדות עמה, ראו עמ' 97-128.

המובנת במנגנוני הביורוקרטיה הצארית והפוגרומים שנעשו באוכלוסייה היהודית המזרח אירופית אשר הרעו את חיי היהודים והביאו לנדידה אל ארצות היעד שמעבר לים.⁷ אף על פי שההגירה היהודית הייתה חלק בלתי נפרד מההגירה הכללית, היו לה קווי היכר ייחודיים. בניגוד למהגרים הלא יהודים, שהיגרו בדרך כלל בגפם, הגירת היהודים הייתה בעלת אופי משפחתי שונה. לרוב הגיע המהגר היהודי מלכתחילה עם אשתו ועם ילדיו, ואם היגר לבדו הצטרפו אליו אשתו וילדיו זמן מה לאחר מכן. מכאן השיעור הגבוה של אוכלוסיית הנשים והילדים בהגירה היהודית. השיעור הממוצע של הנשים בהגירה היהודית היה 44 אחוז, ושל ילדים בני פחות מ-14 – 25 אחוז. לשם השוואה: שיעור הנשים האיטלקיות שהיגרו לארצות הברית נאמד ב-23 אחוז בלבד, ובקרב הפולניות והליטאיות הוא היה כ-33 אחוז. שיעור הילדים הממוצע בקרב המהגרים הלא יהודים לארצות הברית נאמד בתשעה אחוזים בלבד.⁸ הנתונים האלה מוכיחים כי ההגירה היהודית, בניגוד לכללית, הייתה לצמיתות, מתוך כוונה להשתקע בארץ החדשה. ואכן, קו היכר נוסף היה האחוז הקטן של היהודים השבים לארץ המוצא, שהיה נמוך במידה ניכרת מזה של בני עמים אחרים. בשנים 1924-1908 חזרו מארצות הברית לארץ המוצא 33.6 אחוז בממוצע מכלל הנכנסים, ומקרב היהודים – 5.2 אחוזים בלבד.⁹

למרות אופיה המשפחתי של ההגירה היהודית, משפחות מעטות היגרו בהרכב מלא. עלות ההגירה לכל בני המשפחה הייתה יקרה מאוד ומעבר ליכולתו של היהודי המזרח אירופי מן השורה. בליית ברירה נאלצו בני המשפחה לשלוח חלוץ – על פי רוב בעל או בן בכור – כדי שיכשיר את הקרקע, יחסוך כסף וירכוש עבורם כרטיסי הפלגה. תקופת המתנה זו התאפיינה באי ודאות והייתה מורטת עצבים עבור בני המשפחה. כיוון שהראשונים לנסוע היו בדרך כלל הבעל או הילדים הבכורים, נשארה האישה מאחור, ממתינה בסבלנות לכסף שאמור להגיע ולכרטיסי ההפלגה. היה עליה לפרנס את ילדיה, לכלכל את מעשיה בתבונה ולדאוג לכל מחסורם. מובן מאליה שלמרחק הגאוגרפי, לתקשורת הלקויה ולאורח החיים השונה שכל אחד מבני המשפחה ניהל בארץ היעד ובארץ המוצא היו השלכות של ממש על בני המשפחה.¹⁰

7 על ההגירה היהודית ממזרח אירופה ראו, גור אלרואי, המהפכה השקטה: ההגירה היהודית מהאימפריה הרוסית, 1875-1924, ירושלים 2008 (להלן: אלרואי, המהפכה השקטה).

8 Liebman Hersch, 'International Migration of the Jews', in: Imre Ferenczi and Walter Wilcox (eds.), *International Migrations*, New York 1931, pp. 471-520

9 על ממדי ההגירה החוזרת מארצות הברית ראו, יונתן ד' סרנה, 'מיתוס האין חזרה: שיבת יהודים למזרח אירופה, 1881-1914', בתוך: אריה גרטנר ויונתן סרנה (עורכים), יהודי ארצות הברית, ירושלים תשנ"ב, עמ' 225-238.

10 על השפעת ההגירה על התא המשפחתי ראו, Irving Howe, *The World of Our Fathers: The Journey of the East European Jews to America and the Life they Found and Made*, New York 1976, pp. 177-183 (להלן: האו, העולם); Susane A. Glenn, *Daughters of the Shtetl: Life and Labor in the Immigrant Generation*, New York 1990, pp. 60-67

מרגע שנשלחו כרטיסי ההפלגה החלה האישה בהכנות לקראת המפגש המחודש עם בעלה. היא מכרה את הבית ואת העסק, ערכה את כל הסידורים הנדרשים ויצאה לדרך הארוכה מערבה. האיחוד המשפחתי לא הייתה חוויה פשוטה וטמן בחובו קשיים לא מובטלים, שהיו תוצר של הניתוק הארוך של בני הזוג האחד מהשני. לא אחת התקשו בני המשפחה לזהות את ראש המשפחה עם נחיתתם בנמל – מראהו החיצוני, בגדיו האפנתיים, זקנו שגולח ולעתים גם השם המקורי ששובש חידרו את השוני ביניהם. הזמן הרב שחלף העמיק את הניכור בין בני הזוג והכביד על ניהול אורח חיים תקין ושגרת. לא מעט בעלים לא הצליחו להסתגל למציאות החדשה ובחרו לנטוש את בני משפחתם בארץ היעד, ובמקרים מסוימים נמנעו אפילו מלהביאם.

התופעה של אי הבאת האישה והילדים בתקופת ההגירה הגדולה או לחלופין עזיבתם בארץ היעד הייתה תופעה שכיחה שקשה היה להתעלם ממנה. אמנם לא ידוע המספר המדויק של הנשים שננטשו, אולם אזכור התופעה בעיתונות באותה התקופה מלמד כי מדובר במספר לא מבוטל:

אין כל חדש בכך שההגירה היהודית מגיעה לכל תחומי החיים. מבוגרים וצעירים, גברים ונשים, כולם מחפשים את הדרך והתקווה לחיים טובים יותר. לא קל לבוא [לארץ חדשה] ולבנות שם בית חדש. לא כולם מוצאים שם 'שטיקעל ברויט' כפי שלא מצאו בארצות מוצאם. מתנועת האוכלוסין [הזאת] יש מחלה חדשה שכמעט שלא הייתה ידועה קודם. מדובר בנשים שבעליהן נסעו לאמריקה או לכל ארץ אחרת, השאירו בני בית של כמה נפשות ויותר לא ידוע עליהם.¹¹

מכתבתו של בן אליהו עולה שגברים נטשו את נשותיהם לא רק בארצות היעד אלא גם בארצות המוצא. אף על פי שהיגרו כדי להביא את קרוביהם, הם בחרו לא להביא את נשותיהם וילדיהם לארץ החדשה, אלא להשאירם במזרח אירופה. כתוצאה מריבוי העגונות באוכלוסיית המהגרים בארצות היעד ובמזרח אירופה החלו ארגוני צדקה יהודיים – בעיקר בארצות הברית – לעזור לנשים האומללות. בשנת 1911 נוסדה מחלקה מיוחדת לטיפול בנשים שננטשו (Desertion Bureau) שהייתה כפופה לארגוני הצדקה האמריקניים. שנה לאחר מכן – בעקבות ריבוי המקרים – הייתה המחלקה לארגון העצמאי (NDB) שמנהלה היה צ'רלס זונסר (Charles Zunsar).¹² מחלקה זו טיפלה ופתחה תיק לכל אישה שדרשה

רב תהפוכות בן 400 שנה, ירושלים ותל-אביב 1994, עמ' 170-186; אלרואי, המהפכה השקטה, עמ' 117-132.

11 בן אליהו, 'אנ'ערנסטע פראגע', דער יודישער עמיגראנט, גיליון 5, ז' ניסן תרס"ט, עמ' 1. עוד על העגונות ראו, 'עגונות', שם, גיליון 1, 1.1.1912, עמ' 13; 'אמעריקע', שם, גיליון 9, 1.5.1912, עמ' 10. על עגונות בקנדה ראו, 'קאנאדא', שם, גיליון 14, 15.7.1912, עמ' 16.

12 Ari Lloyd Fridkis, 'Desertion in the Jewish Immigrant Family: The Work of the National Desertion Bureau in Cooperation with the Industrial Removal Office', *American Jewish History*,

את בעלה האובד. בכרטסת העגונות הנמצאת ב־ YIVO מצוינים שמות רבים של נשים יהודיות – ביניהן גם של רחל אבושדיד – שבעליהן נטשו אותן במזרח אירופה, בארצות הברית ובארצות הגירה אחרות. באגודה להיסטוריה יהודית אמריקנית (American Jewish Historical Society) נשמרו ונאספו מכתבים ששלחו העגונות לנציגי המשרדים השונים שטיפלו בעניינן. ברגע שהגיעה הפנייה ענו נציגי ה־NDB לנשים והשקיעו מאמצים רבים באיתור אחר הבעלים האובדים.

מכתבה של מאשע זילאזנע משדלץ הוא מכתב טיפוסי של עגונה ממזרח אירופה שביקשה את עזרת הרשויות בחיפוש אחר בעלה. השפה הדלה שהיא השתמשה בה לשם הצגת בעייתה מלמדת הרבה על מעמדה ועל כישוריה. מקריאת המכתב נראה כי הגברת פנתה אל 'שרייבער' מקומי (יהודי שכתב מכתבים עבור אלה שלא ידעו קרוא וכתוב) ותיארה לו את מצבה העגום. הוא ככל הנראה כתב בדיוק מה ששמע בלי עריכה, עם מעט מילים באנגלית (כתובות יידיש) והרבה מאוד חזרות. מסיבה זו יש להניח כי המכתב משקף באופן מהימן, ללא כחל ושרק, את מצוקתה של האישה האומללה:

אני מאשע זילאזנע אישה גלמודה וענייה מבקשת מאוד מהאדונים הנכבדים בלשכה להשתדל בשבילי. אני נמצאת בצער גדול ונאלצת לפנות אל האדונים בלשכה שירחמו עלי אישה גלמודה עם שני ילדים עניים. שמו של בעלי הוא משה זילאזנע שעזב את שני ילדיו העניים. שם הילד האחד הוא אברהם ולשנייה קוראים איידעלע. כבר תשעה חודשים חלפו ולא שמענו ממנו. שני הילדים העניים שלי הם בני שישה חודשים ובעלי לא שלח אפילו מכתב ואין לי במה להאכיל את שני ילדיי ואני מאוד גלמודה כמו אבן וכך גם ילדיי האומללים. הילדים מסכנים והילדים האומללים מתגעגעים לאביהם האהוב ואני עצובה יום ולילה. בשנותיי הצעירות אני לא רוצה להישאר עגונה. אין לי מה לעשות חוץ מלפנות לאלוהים היקר ואחר כך למשרד את בעלי שמוכר היטב בשם משה זילאזנע אולי אפשר למצוא אותו בניו יורק. אולי אפשר להשתדל ולחקור מכיוון שאין לי ממה לקיים את שני ילדיי העניים ושהמכתב הזה נשטף בדמעות שלי אני מסיימת לכתוב מה אישה הגלמודה, מאשע זילאזנע משדלץ.¹³

שמונה פעמים הזכירה מאשע זילאזנע את שני ילדיה הקטנים שנותרו בלא אביהם ושלוש פעמים את היותה גלמודה. החזרות הרבות מלמדות על סערת רגשותיה בעת כתיבת המכתב. מתברר כי בעלה נסע לארצות הברית בהיותה בחודש השישי להריונה, הואיל

ולפי המכתב ילדיה בני חצי שנה ובעלה נעדר מהבית תשעה חודשים. הגברת זילאזנע גם מציינת את שמות ילדיה – אברהם ואיידעלע – מכיוון שבעלה איננו יודע לא את שמותיהם ולא שהיא ילדה תאומים.

גם מרים לעסקעס מהעיירה ולדימיר שבפלך ווהלין נקלעה למצוקה דומה. בסוף דצמבר 1908 היא שלחה מכתב ל-Industrial Removal Office (IRO) וביקשה שינסה לאתר את בעלה בניו יורק. מהמכתב עולה שהבעל נהג לכתוב מכתבים להוריו שברובנו וכבר שנתיים לא התקבלה ממנו שום ידיעה:

הוריו חושבים שהוא נפטר, ואני מבקשת ממך לכתוב למקום מסוים שבו הוא היה לפני שנתיים. ייתכן ששם הוא רשום בספרים שבהם כל המתים נרשמים. כך בזכות הלב הטוב שלך אוכל להשתחרר [מעגינותי] מכיוון שאני צעירה בשנות העשרים ובעלי היה אתי שני חודשים לפני שהוא נסע ואת העולם שלי הוא החשיך. [...] לפני כמה שנים הוא עבד בבית מטבחיים. [...] אני מבקשת על ידיכם לפנות אל אותו מקום, אולי שם יבררו עליו. ואני אתפלל בשבילכם. אני מבקשת מכם להיות טובים אליי ולהציל אותי. ואם תענה לי אני אבקש שתעשה זאת בידי שכיננו כי אנחנו לא יודעים לקרוא אנגלית. התשובה שלכם היא בשבילנו אור של נר למי שלא קוראים אנגלית. ממני שמצפה ומחכה לתשובה. מרים לעסקעס.¹⁴

חששן הגדול של מאשע ומרים היה שהן תהיינה עגונות בשלב מוקדם של חייהן ותיאלצנה לחיות במציאות הלא אפשרית של האימפריה הרוסית בחוסר ודאות; ובמקרה של מאשע זילאזנע אף לגדל שני ילדים קטנים.

לא רק בארצות הברית נטשו גברים את נשותיהם אלא גם בארצות אחרות אשר אליהן הגיעו המהגרים היהודים. ארגנטינה היא דוגמה טובה להמחשת הטענה. בראשית שנות התשעים של המאה התשע-העשרה הקים הברון הירש מושבות יהודיות בפרובינציות בארגנטינה ופתח נתיב הגירה חדש ובלתי מוכר לדרום אמריקה.¹⁵ חלק מהמתיישבים החדשים שהגיעו למושבות נישאו לבנות האיכרים והעלימו מהן את קיום משפחתם במזרח אירופה. מרדכי אלפרסון כתב בזיכרונותיו:

חלאת-זנות נדבקה כנגע בגוף האמיגרציה. גנבים, אסירי פשע וכל וכיוצא בהם נלוו אף הם 'בגנבה' על קהל נודדי ישראל. רבים השתמשו בזכות הקדימה שהועדים נתנו לרוקים, העלימו את נשואיהם ונרשמו כרוקים.

14 מכתב מרים לעסקעס ל- IRO, 21.12.1908, AJHS, I-91 (IRO), Box 122

15 על ההגירה היהודית לארגנטינה והקמת המושבות ראו, חיים אבני, ארגנטינה הארץ היעודה, ירושלים תשל"ג; הנ"ל, מביטול האינקוויזיציה ועד חוק השבות, ירושלים 1982.

וכשהגיעה תקופת החתונות במושבה, נשאו להם מבנותינו נשים על נשיהם שנתעגנו במרחקים.¹⁶

מזיכרונותיו עולה שלא היו אלה מקרים בודדים אלא תופעה של ממש: 'שערוריות כאלה נתגלו כפעם בפעם והרתיחו את המחנה. רבות מהן באו מעצמן לארגנטינה ואחרות פנו בכתב אל האדמיניסטרציה בבקשות ובתחנונים להשפיע על בעליהן, שלכל הפחות ישלחו להן גט-פטורין'.¹⁷

נטישת נשים בחברה היהודית הייתה אם כן חלק בלתי נפרד מהמציאות היומיומית של יהודי מזרח אירופה בסוף המאה התשע-העשרה וראשית המאה העשרים. הנטישה הגיעה לממדים של תופעה בראש ובראשונה בגלל השינויים הדרמטיים שעברו על החברה הרוסית בכלל ועל החברה היהודית בפרט. בניגוד לאוכלוסייה הרוסית הכללית, שהייתה חקלאית בעיקרה והוציאה את לחמה מהאדמה, האוכלוסייה היהודית נמצאה בתנועה מתמדת. כיוון שפרנסתה הייתה תלויה במסחר זעיר ורוכלות, התקשו היהודים לפרנס את בני משפחתם בגבולותיה הצרים של העיירה ולכן הרחיקו למחוזות רחוקים. תהליך העיור שפקד את החברה הרוסית על גוניה ורברדיה במחצית השנייה של המאה התשע-העשרה, יחד עם התפתחות התחבורה ההמונית (הרכבת ואניות הקיטור) הביאו לכך שיותר ויותר גברים – יהודים ולא יהודים – התרחקו מבני משפחתם בחיפוש אחר מקורות פרנסה חדשים.¹⁸ מובן מאליה שבמציאות חברתית זו היה קיים פוטנציאל רב לנטישת נשים ולהקמת מסגרת משפחתית חלופית בעיר או בארץ החדשה.¹⁹

ג. המקורות הראשוניים להבנת התופעה בארץ ישראל

תמורות חברתיות אלה שהתרחשו במזרח אירופה ובארצות ההגירה שמעבר לים לא פסחו על ארץ ישראל, שהייתה יעד הגירה לכל דבר ועניין. פרופיל המהגרים שנחתו בחופה של יפו בשנים 1881-1914 היה דומה מאוד לפרופיל הנכנסים לארצות הברית או לארגנטינה. כתוצאה מכך התגבשה בארץ ישראל חברת מהגרים אשר לא הייתה שונה במאפייניה מחברת המהגרים היהודית בארצות היעד שאליהן הגיעו. מהגרים אלה התיישבו בערים

16 מרדכי אלפרסון, שלושים שנות התיישבות, ברלין 1922, עמ' 93.

17 שם, עמ' 94.

18 על הסיבות להגירה ההמונית מאירופה ליבשת אמריקה ראו, Jose C. Moya, *Cousins and Strangers: Spanish Immigrants in Buenos Aires, 1850-1930*, Berkeley and Los Angeles, pp. 13-44; Ewa Morawaska, *For Bread with Butter: Life Worlds of East Central Europeans in Johnstown, Pennsylvania, 1890-1940*, New York 1985, pp. 22-62

19 התופעה של נטישת נשים והפיכתן לעגונות החלה עוד לפני תקופת ההגירה הגדולה והייתה סוגיה שהעסיקה רבות את החברה היהודית ואת רבניה. ראו, למשל, Rakefet Aaron Rothkoff, 'Rabi Yitshak Spektor of Kovno: Spokesman of Agunot', *Tradition*, Vol. 29, No. 3 (1995), pp. 5-20 כיוון שהמחקר בוחן את ההיבט ההיסטורי-סוציולוגי של התופעה בארץ ישראל, לא אתיחס למגוון המחקרים, ספרות השו"ת ודיני ההלכה שעוסקים בתופעת העגינות בחברה היהודית בכללותה.

המרכזיות בארץ ישראל, המשיכו את משלח ידם הישן בארץ החדשה, דיברו ביניהם בידיש וניסו להיטיב את מצבם הכלכלי ככל שניתן נוכח המציאות היישובית של אותן שנים.²⁰ לאור מציאות זאת נשאלת השאלה אם התופעה של נטישת בעלים את נשותיהם הייתה קיימת ביישוב כפי שהייתה במזרח אירופה, בארצות הברית ובארגנטינה? האם גם בארץ ישראל נעזבו נשים על ידי בעלים, אשר ניתקו כל מגע עם משפחותיהם והקימו משפחה חלופית באחת מארצות היעד?

המבקש לבחון תופעה זו ימצא כי בידינו מעט מאוד מקורות מתקופת העלייה השנייה שמתייחסים במישרין או בעקיפין לעגינות ולהשלכותיה, עד שלעתים נראה כי תופעה חברתית זו, שהייתה חלק בלתי נפרד מהנדירה הגדולה ממזרח אירופה מערבה, פסחה על היישוב הארצישראלי. הנחה זאת מתבררת כלא נכונה כאשר מעיינים בתיקי ועד הצירים ובפעילות ועד הסיוע בארץ ישראל. ועדים אלה החלו עם בואם לארץ ישראל בפעילות הומניטרית נרחבת בקרב האוכלוסייה היהודית הארצישראלית שנפגעה קשה ממלחמת העולם הראשונה.²¹

חמש שנות מלחמה (1914-1918) הסבו נזקים כבדים ליישוב היהודי בארץ ישראל. נראה כי דווקא בשנים שהעשייה הציונית החלה לשאת פירות והיישוב היהודי צלח את ימי הבראשית של ההתיישבות וקשיי העלייה, פרצה המלחמה שהביאה עליו כיליון כמעט מוחלט. היו אלה שנים קשות ורוויות סבל שבמהלכן עזבו רבים את הארץ, אחרים גורשו והוגלו מבתיהם והנשארים נאלצו להתמודד עם המחסור ועם התעמרות השלטון העות'מאני. מספר היהודים בארץ הצטמצם באופן דרמטי מ-85,000 איש ערב מלחמת העולם הראשונה ל-50,000 בסיומה. ההתיישבות החקלאית שרדה בקושי את תקופת המלחמה והיישוב החרדי סבל חרפת רעב משבוששו כספי החלוקה להגיע.

הדמות המרכזית שטיפלה בבעיות הרווחה של יהודי ארץ ישראל בכלל ושל הנשים העוזבות בפרט היה הר"ר דוד דה סולה פול, נציג הג'וינט בארץ ישראל ובסוריה. דה סולה פול (1885-1970) היה ממנהיגי הבולטים של יהדות ארצות הברית ודוברת המרכזי של הקהילה היהודית-ספרדית. בעשורים הראשונים של המאה העשרים הגיעו לניו יורק מהגרים יהודים מטורקיה, מיוון, מסוריה ומארצות הבלקן. כמיעוט אתני הן בקרב אוכלוסיית המהגרים ממוצא אשכנזי בניו יורק והן בחברה הסובבת, התקשו המהגרים היהודים-ספרדים להשתלב בחברת הרוב. דה סולה פול היה לנציג המובהק ובפעילותו הציבוריות עזר להם לאמץ את אורח החיים האמריקני.²² בשנת 1920 הוא נשלח מטעם

20 ראו, גור אלרואי, אימיגרנטים: ההגירה היהודית לארץ ישראל בראשית המאה העשרים, ירושלים 2004 (להלן: אלרואי, אימיגרנטים).

21 ראו, למשל, חגית לבסקי, 'ועד הצירים בירושלים', בתוך: הנ"ל (עורכת), ירושלים בתודעה ובעשייה הציונית, ירושלים תשמ"ט, עמ' 167-182.

22 על דה סולה פול ראו, Marc Angel, *Rabbi David De Sola Pool: Selections from Six Decades of Tradition, Vol. 30, Sermons, Addresses and Writings*, New York 1980 ראו גם גיליון מיוחד של

הג'וינט לארץ ישראל כדי לעזור לאוכלוסייה היהודית בארץ ישראל. בהרצאה שנשא בארץ ישראל בדצמבר 1920 ציין 'כי במשך שנה וחצי (1 לינואר 1919 עד 30 יוני 1920) הקצה הג'וינט 1,998,733.72 ליישוב היהודי הארצישראלי.²³

פעילות הג'וינט בארץ ישראל הקיפה כמעט כל היבט בחיי היום-יום: עזרה ל-4,000 יתומים ול-700 אלמנות, תמיכה בזקנים ובמשפחות חיילים, טיפול בעיוורים ובבעלי מום, מימון והקמת בתי תבשיל, חלוקת בגדים, השתתפות כספית בהוצאותיו של ועד הצירים, בהחזקת לשכות העלייה ביפו, בחיפה ובכירות, עזרה רפואית, יצירת מקומות עבודה, הקמת קופות מלוה וכיוצא באלה. נוסף על אלה עסק הג'וינט ב'נשים ומשפחות שנעזבו ע"י הבעלים ואשר נשארו בלי אמצעי קיום'.²⁴

עם בואו לארץ שלח דה סולה פול מכתב לכל ראשי הקהילות היהודיות בערי ארץ ישראל וביקש מהם שישלחו אליו רשימות של בעלים אשר עזבו את נשותיהם:

הננו חוזרים שוב על בקשתנו להמציא לנו בהקדם האפשרי את רשימת הבעלים בעירכם, אשר עזבו את משפחותיהם ונסעו לחו"ל. בתשובתכם תואילו למסור לנו את הפרטים הבאים: שם הבעל, שם האישה, מספר נפשות המשפחה, אם מקבלת היא כסף מהבעל וכמה, אם שולח הוא מכתבים למשפחתו, אנה נסע הבעל, הכתבת האחרונה שלו, אם רצונו לשוב אל המשפחה או אם על המשפחה לבוא אליו כיצד אפשר להכריחו לעשות אחת משתי אלו: לשלח תמיכה קבועה למשפחתו או לשוב אליה ולפרנסה פה. בטוחים אנו כי הפעם תמלאו את בקשתנו לטובת המשפחות העזובות הסובלות רעב ומחסור. בעזרת הרשימות שתמציאו לנו נוכל אולי לבוא לעזרתן ולעשות את האפשר לטובתן.²⁵

זמן קצר לאחר שהופץ המכתב נשלחו לדה סולה פול רשימות של נשים עזובות ופרטים, במידה והיו, על הבעל. ראשי הקהילות שלחו אליו טפסים עם כל הפרטים הידועים להם: שם האישה; שם בעלה; מספר הילדים שמותיהם; גילם; מצבה הכלכלי של האישה; מקום הימצאו של הבעל; שנות היעדרותו והערות במידה ויש. מרשימת העזובות עולה שלא מעט נשים ננטשו בשנים שקדמו למלחמת העולם הראשונה ולפיכך התמונה שמתקבלת חורגת מתקופת מלחמת העולם הראשונה ורלוונטית גם לתקופת העלייה השנייה.

No. 1 (Fall 1995) שהוקדש לרב דה סולה פול.

23 מתוך הרצאתו של דה סולה פול על פעולותיו של ועד הסיוע המאוחד האמריקאי בארץ ישראל, "א טבת תרפ"א (22.12.1920), אצ"מ, L3/146, עמ' 1.

24 שם, עמ' 2.

25 מכתב פומבי של הרב דוד דה סולה פול, 17.3.1920, אצ"מ, L3/162.

לאחר שקיבל דה סולה פול את שמות הבעלים ואת מקום הימצאם, הוא ריכז אותם ברשימה אחת ושלה אותה לסניפי הסתדרויות הציוניות הפזורות באירופה ולארגונים יהודים שונים, ואלה דאגו להפיץ אותה בקרב פעיליהם:

הננו ממציאים לכ' (כבודו) את רשימת הבעלים אשר עזבו את נשותיהם בארץ. המשפחות העזובות נמצאות פה בערום ובחסר כל ומצבן קשה עד למאוד. השתדלנו למסר ברשימות אלו את כל הפרטים שעלה בידינו להשיג אך לדאבוננו חסרים עוד פרטים רבים שהיו יכולים להיות לתועלת חיפוש הבעלים. מבקשים אנו אפוא את כ' להשתדל למצא את הבעלים הנזכרים ברשימה הרצופה, להשפיע עליהם שיעשו אחת משתי אלו: או שישובו לבתיהם ולבני משפחותיהם או שישלחו להם כסף די מחייתם.²⁶

החיפוש אחר הבעל הייתה משימה חובקת עולם אשר נדרשו לה קשרים עם קהילות יהודיות, רבנים ועם ארגונים שהיו מוכנים לקחת על עצמם את איתור הבעלים האובדים. אחד הארגונים הבולטים שדה סולה פול נעזר בהם היה ה-NDB. הקשר בין ארץ ישראל לניו יורק בסוגיה זו היה הדוק ובמקרים מסוימים אף נעזר ה-NDB בוועד הסיוע הארצישראלי באיתור בעלים שברחו לארץ ישראל והשאירו את נשותיהם וילדיהם בניו יורק. הרשימה שגיבש דה סולה פול, ראש ועד הסיוע, יחד עם הנירת והתכתובת בסוגיה זו, מאפשרים לנו להתחקות אחרי שורשי התופעה, להבין את מאפייניה הארצישראליים וללמוד על הצדדים הפחות ידועים של חברת המהגרים היהודית בארץ ישראל בראשית המאה העשרים.

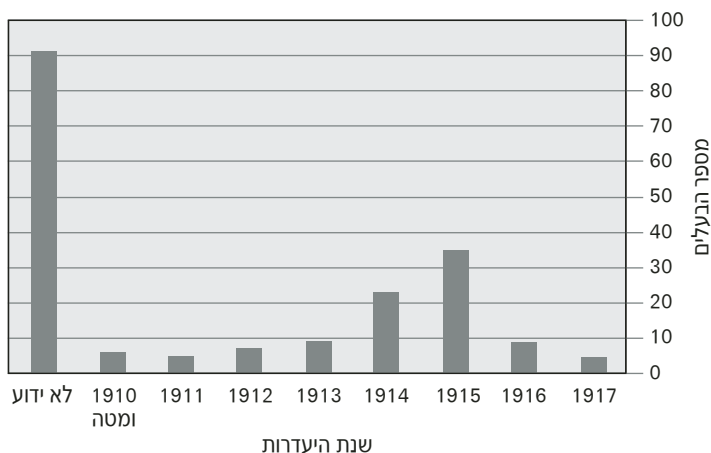
ד. נטישת נשים בארץ ישראל בראשית המאה העשרים: היקף ומאפיינים

מפעילותו של ועד הסיוע עולה שבשנת 1919 הוא טיפל במאתיים משפחות בקירוב אשר פנו בבקשה לאתר את הבעל האובד: מאתיים נשים, מספר זהה של בעלים וכ-400 ילדים נזקקים שמשפחתם התפרקה. בהשוואה לאוכלוסייה היהודית הכללית, אשר הצטמצמה מאוד אחרי מלחמת העולם הראשונה, שיעור העגונות והנשים העזובות ביישוב נאמד בכ-1.4 אחוז מהאוכלוסייה היהודית הארצישראלית.

שני נתונים בולטים עולים מתרשים 1 שלהלן. האחד, כמעט מחצית מהנשים (46 אחוז) לא ידעו לציין את מספר השנים המדויק מאז עזב אבי המשפחה את הבית. יש לומר שהמספר הגבוה של הנשים אשר התקשו לנקוב במספר השנים לא מרמז בהכרח על שנות היעדרות ארוכות של הבעל מהבית. כך, למשל, ממאגר הנתונים שנבנה במהלך כתיבת מאמר זה, והמבוסס על פניות העזובות אל ועד הסיוע, עולה שהיו נשים כדוגמת מזרחי

אסתר ורייזל איזנשטיין אשר ציינו כי 'הבעל נלקח לצבא התורכי אל קושטא ועקבותיו לא נודעו'. אחרות, כמו שרה רחל רוזנטל וחנה טוסוטר, ציינו שהבעל כברזיל והיעדרותו לא קשורה למלחמה. הנתון השני הבולט הוא ש-55 נשים (28 אחוז) פנו לוועד הסיוע בתקופת העלייה השנייה ו-51 נשים (26 אחוז) במהלך מלחמת העולם הראשונה.

תרשים 1: מספר הבעלים האובדים לפי שנת היעדרות²⁷

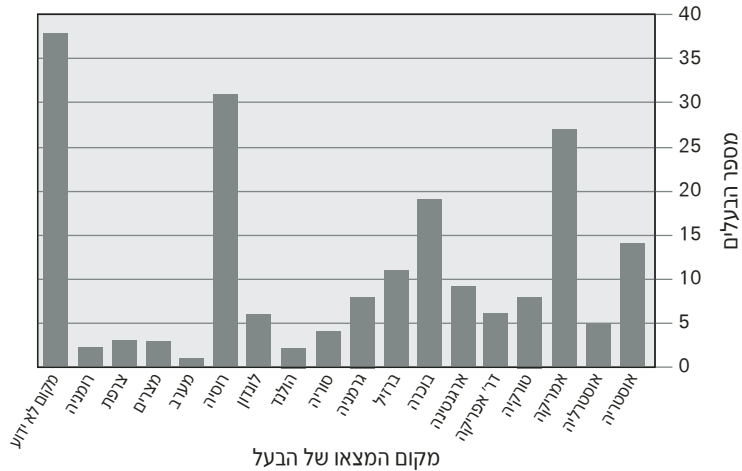

תרשים 2 מחזק את הטענה כי יש להבין את תופעת נטישת הנשים בהקשר ההיסטורי הרחב של ההגירה היהודית ממזרח אירופה. 72 נשים (37 אחוז) ציינו שמקום הימצאו של הבעל הוא ברוסיה, באוסטריה (גליציה) ובארצות הברית, אשר היו ארצות המוצא והיעד העיקריות של ההגירה היהודית. כלומר גברים אשר נטשו את נשותיהם בארץ ישראל העדיפו לחזור לארץ מוצאם או היגרו לארצות הברית. נתונים אלה עולים בקנה אחד עם המימצאים שיש בידינו על הירידה מארץ ישראל באותן שנים. בשנים 1913-1914 נאמד שיעור העזיבה את ארץ ישראל בכ-44 אחוז, כאשר בדומה למקרה של הבעלים העוזבים מרבית היורדים חזרו לרוסיה או היגרו לאמריקה.²⁸ נתון מעניין נוסף שעולה מתרשים 2 הוא ש-38 נשים (19 אחוז) לא ידעו לציין היכן בעליהן. אחוז גבוה זה מלמד כי במקרים כאלה לא היה לוועד הסיוע קצה חוט שיאפשר לו לטפל בבעיה ולהגיע לפתרונה. נשים אלה מצאו את עצמן בדרך כלל ללא פתרון ובדרך ללא מוצא.

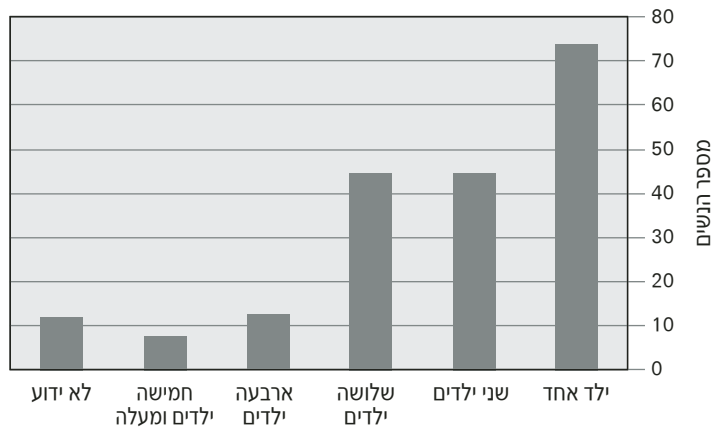
27 הנתונים בתרשימים מבוססים על מאגר נתונים שנבנה לצורך כתיבת המאמר. מאגר הנתונים מכיל פניות של העזובות לוועד הסיוע. הפרטים שמסרו לפעילים אפשרו את החישוב הכמותי של התופעה בארץ ישראל. על פניות העזובות ראו, אצ"מ, L.3/162.

28 ראו, אלרואי, אימיגרנטים, עמ' 214.

תרשים 2: מספר הבעלים לפי מקום הימצאם

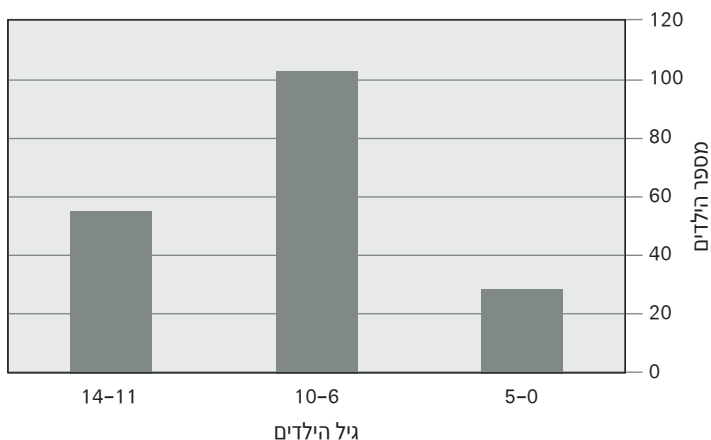

תרשים 3: מספר הילדים במשפחות העוזבות

מתרשים 3 עולה שכל הנשים שפנו לוועד הסיוע היו מטופלות בילדים וגודל המשפחה הממוצעת היה בין ילד אחד לשלושה. הגורמים המטפלים הגדירו את מצבם של מרבית הנשים וילדיהן 'רע' עד 'רע מאוד'. למשל, שרה יום טוב, מטופלת בילדה בת שמונה בשם רוזה, קיבלה מכתבים מבעלה שבארגנטינה ומצבה הוגדר 'חמור'. מצבה של דבורה וינשברג, עזובה עם שלושה ילדים בני 14, 12 ו-6, שבעלה נמצא בקיבו, הוגדר 'רע שזקוקה לתמיכה'. תרשים 4 שלהלן בודק את גיל הילדים של הנשים העוזבות ביום בו פנו לוועד הסיוע האמריקני.

תרשים 4: גיל הילדים במשפחות העזובות

מתרשים 4 עולה שרוב ילדי העזובות היו בני פחות מעשר. עם זאת יש לזכור שזוהו גיל הילדים בעת הרישום בשנת 1920. אם נחסיר את מספר שנות היעדרות הבעל מגיל הילדים, נראה שחלק ניכר מהבעלים עזבו את ביתם והשאירו אחריהם נשים שטיפלו בתינוקות וילדים קטנים. למשל, האישה העזובה אסתר גבולי, המטופלת בילדה בת שש בשם רחל, קיבלה ידיעה מארצות הברית שבעלה נשא אישה אחרת ומצבה הוגדר 'קשה'. היות שהבעל נעדר שש שנים מהבית יש להניח שהשאיר מאחוריו אישה בהריון או תינוקת קטנה בת פחות משנה. רחל שמש הייתה מטופלת בשלושה ילדים: שלום, אליהו ורגינה בני 11, 9 ו-6 בהתאמה. בעלה נעדר מהבית כשבע שנים, ומתברר שהשאיר אישה בחודשי הריון מתקדמים, ילד בין שנתיים וילד בן ארבע. עמנואל זרמטי נסע לארגנטינה בשנת 1910 והשאיר אישה ושלושה ילדים ביפו: אשתו פרידה, ביתו ויקטוריה בת 14, יעקב בן 11 ויצחק בן העשר. גם במקרה זה היו ילדיו בזמן יציאתו את הארץ בני ארבע ושנה, ואשתו הייתה ככל הנראה בהריון עם הילד השלישי.²⁹ הנתונים מלמדים כי ייתכן שלגיל הילדים הייתה השפעה על הנטישה. ככל שהילדים היו קטנים יותר ונזקקים, כך גבר הלחץ על האב והחל לכרסם בו חשש אם הוא אכן מסוגל לדאוג ולפרנס את ילדיו הקטנים בארץ החדשה.

מהניתוח הסטטיסטי עולה ששיעור העזובות ביישוב בשנה הראשונה שלאחר מלחמת העולם הראשונה היה גבוה למדי ונאמד באחוז וחצי בקירוב מכלל האוכלוסייה היהודית בארץ ישראל. התופעה הייתה חלק בלתי נפרד מחברת המהגרים בארץ ישראל של ראשית המאה העשרים, ובמלחמת העולם הראשונה נמשכה מגמה קיימת. רוב הבעלים עזבו את הארץ בדרכם למזרח אירופה (רוסיה או גליציה); אחרים היגרו לאמריקה בתקווה למצוא

שם את מזלם. רובם המכריע השאירו נשים וילדים קטנים שמצבם הכלכלי הידרדר מאוד בזמן היעדרותם.

ה. הגורמים לנטישת הנשים

מה היו הסיבות שהביאו גברים לנטוש את נשותיהם וילדיהם בארץ ישראל? הניסיון לענות על שאלה זו מעלה קושי מתודולוגי, משום שהוא דורש לבחון את הנושא מנקודת מבטו של הבעל הנוטש. מכיוון שלא כל הגברים הנוטשים אותרו, ולא כל מי שנמצא רצה לפרט, המידע שבידינו מוגבל. עם זאת אפשר לומר בהכללה ובהסתמיות שההגירה הגדולה ממזרח אירופה בסוף המאה התשע-העשרה ובראשית המאה העשרים הייתה הגורם המרכזי שהביא לפירוק המשפחה ולהשתרשות התופעה בחברה היהודית המסורתית. מחמת עוניה של החברה היהודית המזרח אירופית, חלק גדול מהמשפחות היהודיות לא יכול היה להרשות לעצמו מבחינה כלכלית להגר כגוף אחד, ולכן הם שלחו נציג משפחתי – בדרך כלל אבי המשפחה – כדי שיכין את התשתית לקליטת קרוביו. מציאות זו, של הגירה בשלבים, ערערה את יציבות התא המשפחתי וגרמה לכך שכל שזמן הפרידה היה ממושך כך גדל הניכור וקטן הסיכוי להביא את בני המשפחה. לעומת זאת בעלים אשר הביאו את נשותיהם התקשו לפרנס את בני משפחתם בעיר החדשה ונאלצו להגר לערים שסיכוייהם למצוא שם עבודה טובים יותר. פרידה זו הייתה יכולה להביא גם היא לנטישה ולפתיחת חיים חדשים של הבעל במקום מגוריו החדש.

מעיון בכרסטת YIVO עולה שרוב הבעלים שאותרו והסבירו את הנטישה סיפרו שהם מצאו אישה אחרת והקימו תא משפחתי חדש.³⁰ בשנת 1912 נעשה ניסיון מקיף על ידי ארגוני הצדקה היהודיים בארצות הברית להבין את התופעה בקרב 561 בעלים שאותרו ותוחקרו. הממצאים שהתקבלו לא היו שונים מאלה שהתקבלו מהכרסטת של YIVO. נמצא ששליש מהם נטשו את נשותיהם בשביל לחיות עם אישה אחרת שהכירו בארצות הברית או למען חיי הוללות. כשליש מהם טענו שהיה חוסר התאמה ביניהם לבין נשותיהם שנבע מהבדלים בגיל ובאופי; וכשליש – בעיקר בעלים שנטשו את נשותיהם בארץ היעד – ציינו שהאבטלה הביאה אותם לנדוד לערים אחרות בחיפוש אחר עבודה ולנתק את הקשר עם המשפחה. היתר לא סיפקו הסברים מניחים את הדעת.³¹ במילים אחרות, גם מתשובת 561 הבעלים מצטיירת תמונה דומה: שני שלישים ציינו שמציאת אישה אחרת הייתה הגורם המרכזי לעזיבתם.

הסיבה לנטישה, אם כן, נעוצה בראש ובראשונה במעבר מן העולם הישן שהגבר יצא ממנו אל העולם החדש שנכנס אליו. ככל שהגבר שהה שנים רבות יותר בארץ היעד בלא משפחתו, כך הלך והעמיק הניכור שלו מבני משפחתו ומהעולם המזרח אירופי שעזב.

30 כרסטת השמות של YIVO, RG297, National Desertion Bureau,

31 National Conference of Jewish Charities, 1912, p. 70

הנדידה הגדולה אל מעבר לים הביאה לשבר של ממש במבנה המשפחה היהודית המזרח אירופית. מרקם היחסים העדין בין הגבר לאישה נסדק עם עזיבתו של הבעל; כניסתו לחברה ליברלית יותר ומפגש עם נשים – יהודיות ולא יהודיות – לא דרך שדכן, הציבו חלק מהגברים בפיתוי שלא עמדו בו.³² בארצות הברית, לברדס, הם יכלו לפתוח בחיים חדשים, שונים לחלוטין ממה שהיה מנת חלקם במזרח אירופה. את האישה המזרח אירופית, שהמפגש עמה היה פרי רצונם של ההורים והתערבות של שדכן, החליפה אישה אחרת, שההיכרות עמה הייתה בנסיבות אחרות, חופשיות יותר.

הסיבות לנטישת נשים בארץ ישראל לא היו שונות מאלה שבארצות הברית ובארצות הגירה אחרות אשר אליהן הגיעו יהודים. כיוון שההגירה לארץ ישראל הייתה משפחתית ולעתים גם נעשתה בשלבים, אין סיבה שהעגינות לא תתקיים במרחב הארצישראלי ובחברת המהגרים המתגבשת. יתרה מזאת, המציאות הכלכלית בארץ ישראל ואפשרויות העבודה המוגבלות בה לא הציעו למהגר אפשרויות תעסוקה רבות, ובעלים רבים התקשו לפרנס את בני משפחתם ונאלצו להגר אל אחת מארצות ההגירה המרכזיות במטרה לשלוח כסף לקרוביהם בארץ. במקרים רבים הביאו העוני והרעב את אבי המשפחה לידי יאוש וכפתרון בחר להיעלם בהתירו את בני משפחתו עוזבים לגורלם. במכתב לוועד הציירים מחדש יולי 1920 הציבעו חברי ועד היתומים בירושלים על הבעיה:

אדונים נכבדים! בכל אספותינו מובאות שאלות קשות ע"ד [על דבר] משפחות אמות וילדים העזובות שהאבות שברחו בחדשים האחרונים מחסר פרנסה או סבה אחרת. כידוע נתמכים ע"י ועד היתומים גל הילדים העזובים מאב ודוקא כשהאב עזבם לפני או בזמן המלחמה ושכסבת המלחמה נהיו לעזובים גמורים. אבל העזובים שהאב ברח, אין לנו סוג שכזה לתמוך בהם, ואסור לנו גם להתחיל בסוג כזה מפני שלכל אב עני, קל מאוד לעזוב את אשתו וילדיו ולברח לעיר או למדינה אחרת. עד כה השתדלנו בכל זאת למצא וגם מצאנו אבות שברחו ועשינו כל מה שביכולתנו להשיבם למשפחותיהם, אבל עדין ישנן עשרות משפחות כאלה שהאבות נעלמו ונמצאות במצב רע מאוד. יש בין אלה משפחות אחדות שיש אם ושבעה ילדים קטנטנים ויונקים בחסר פת לחם וחסר כל חולים וחלשים והמחזה קורע לב.³³

מהמכתב עולה שהעזובות וילדיהן נפלו למעמסה על בתי היתומים שהתקשו לכלכלם בשל תקציבם הרל. חששם היה שהעזרה הכספית עלולה להוות תמריץ שלילי לבעלים לנטוש את בני ביתם, בהנחה שיימצא הארגון שידאג להם. תשובתו של די סולה פול

32 האו, העולם, עמ' 180.

33 מכתב פומבי של מנהל ועד היתומים [בירושלים], 28.7.1920, אצ"מ, L3/162. לא ניתן היה לפענח את חתימת האנשים על המכתב.

לטענה הייתה ש'כל מה שאפשר לעשות בנידון הוא להשתדל לחפש אחרי הבעלים ולסדר עבודה בשבילם ובמקרה של קטטה להכריח את הבעל לפרנס את אשתו'.³⁴

סיפורה של אלקה כץ הוא דוגמה טובה המשלבת את חוסר יכולתו של ראש המשפחה לפרנס את בני משפחתו בארץ ונסיעתו לאוסטרליה, עם הניכור שנוצר בינו לבין אשתו וילדו בעקבות שהותו הממושכת ביבשת. בשנת 1908 היגר בעלה, חיים כץ, לאוסטרליה כאשר הוא משאיר אחריו בארץ ישראל את אשתו ואת ילדו עזרא בן השנתיים. 12 שנה חלפו מאז ראתה אותו לאחרונה ועד שפנתה בשנת 1920 לוועד הסיוע וביקשה עזרה באיתורו. השנים שחלפו עשו את שלהן. ילדו היחיד היה כבר כבן 14 ומובן מאליו שבמציאות כזו הניכור בין האם ובנה לבין בעלה היה עמוק וכמעט בלתי ניתן לגישור. השהות הארוכה באוסטרליה חוללה שינוי לא רק באלקה ובעזרא כץ, אלא גם בבעלה חיים. התמונה שמסרה אלקה לדי סולה פול – תמונה שככל הנראה קיבלה בתקופה שעדיין נשמר הקשר – מעידה יותר מכול על השינוי שחל בו. בתצלום הדהוי והמוכתם שהיה בידה נראה גבר שבמראהו החיצוני אימץ לחלוטין את אורח החיים האוסטרלי של ראשית המאה העשרים. לפנינו גבר צעיר בעל זקן קצוץ ומטופח, חבוש בכובע מודרני, מעונב ולבוש בחליפה שלושה חלקים. לבושו ומעמדו החדש באוסטרליה בולטים נוכח מצבה הקשה של רעייתו, אשר הייתה זקוקה לתמיכה ולעזרה.³⁵

המקרה של אלקה כץ לא היה חריג, כמוהו היו רבים ביישוב. להלן דוגמאות מספר: בלומה רזניק, שבעלה אליקים עזבה אותה ואת בנותיה שרה, לאה וחנה 'זה חמש שנים וחצי ונס לאמריקה ניו יורק'. הוא התיישב ב-Lower East Side של מנהטן ברחוב Ludlow ונשא לו אישה אחרת. סיטי ברודיה, שבעלה אברהם עזב את יפו 'זה שמונה שנים ונסע לאמריקה, ניו יורק. היא נשארה עם שלושה ילדים: שאול, שלום ויוסף'. שרה שמי נעזבה על ידי בעלה אשר נסע לאמריקה בשנת 1912. מרגע נסיעתו ועד לפנייתה לוועד הסיוע היא ושלושת ילדיה לא קיבלו ממנו את חיים.³⁶ בעלים אלה עזבו את נשותיהם בדיוק מאותן סיבות שה-NDB וארגוני הצדקה היהודיים האמריקניים ציינו בדרו"חות השנתיים שלו. יתרה מזאת, בדרו"ח השנתי של הכינוס השנתי של ארגוני הצדקה היהודיים (National Conference of Jewish Charities) משנת 1912 צוין שפניות של עגונות מגיעות ל-NDB מכל רחבי העולם היהודי, ובכלל זה הייתה גם פנייה מארץ ישראל. בדרו"ח צוין שהייתה זו פנייה של אישה מירושלים שבעלה עזבה בשנת 1908 לאמריקה, לאחר שהבטיח שישלח לה ולידיהם די כסף למחייתם. במשך כל אותה תקופה היא קיבלה ממנו שני מכתבים בלבד וביקשה מהמשרד שיאתר אותו.³⁷

34 שם.

35 תמונתו של חיים כץ נמצאת באצ"מ, L3/162. איכות התמונה אינה מאפשרת את פרסומה.

36 שם.

37 *Seventh Biennial Session of the National Conference of Jewish Charities*, Baltimore 1913, p. 66

בקיץ 1913 פנתה העשע דוואסקין מרחובות לוועד המושבה וביקשה את עזרתו. בעלה נטש אותה ואת ילדיה, השאיר חובות ונעלם. בעלי החוב נכנסו לדירתה, לקחו את תכולת הבית והשאירו אותה ללא כל יכולת לטפל ולגדל את ילדיה:

לכבוד חברי ועד המושבה רחובות. בקשה. בעלי שמחה דוואסקין עזב אותי ואת שלשת ילדי הקטנים ביום ראשון שעבר בלי כל אמצעים להחיות נפשנו ואף בלי משען לחם. והנה תכף לעזבי את המושבה התנפלו כל אלה שתובעים ממנו כסף על כלי ביתי וישאו אותם בכח מביתי. ואני אשה אומללה ועזובה ורפת אונים לעמוך בעד עצמי ואיש אין שיעזור לי. והנה מפיל (כך במקור) אנכי בקשתי לפניכם להשיב את הגזלה אל ביתי ולהפריע להבא בעד מעשי אנס שנעשים לעין השמש. בתקוה שיעזוני על אשה עזובה. הערשע דוואסקין.³⁸

ארץ ישראל לא הייתה רק מקום שבו בעלים עוזבים את נשותיהם, אלא במקרים מסוימים מקום מקלט לבעלים שביקשו דווקא בה לפתוח בחיים חדשים במקום אלה שהיו להם במזרח אירופה או באמריקה. כזהו המקרה של משה מהעיר קישינוב שהתיישב ביפו, התחתן עם קרובת משפחתו שהביא לארץ כדי למצוא לה שידוך ונטש את אישתו ושלושת ילדיו. 'זה כשנה וחצי שדר בעירנו איש אחד, משה מקישינוב, מוכר דגים וזה כתשעה חדשים שנולד לו בן', נכתב בעיתון החירות במאי 1911. לרוע מזלו פגש אותו בדרך מקרה בן עירו, אשר גילה כי האיש הקים משפחה חדשה בארץ ישראל. נרעש ומופתע הלך אל רב העיר וסיפר על הנעשה. והרב 'התחיל לחקור באמתות הענין והתמול התוודו שניהם כי אמת הדבר. אך הבעל התחיל לאיים את רבינו באיומים שונים אם יפרידו אותו מאשתו. משראה הרב שלא יפעול עליו מאומה ופחד פן יברח מפה [...] מסר הדבר לידי הקונסול לעשות את הדברים הנצרכים לזה'.³⁹

העגונה מינדל אפטע פרסמה את קריאתה הנואשת בעיתון הצבי של אליעזר בן יהודה וביקשה את עזרת תושבי הארץ באיתור בעלה:

אנשים אחים! חוסו נא עלי, אשה צעירה קשת רוח אבודה ועניה, הנה בעלי אליהו הגר כבן ל"ד, גבה קומה ורך שערותיו צהובות והוא מכפר פריוואלני פלך בקווקוקו, עזבני זה עשרה מונים והאחרון הכביד, כי זה כשנתים עזבני ואני פה גווחעת ברעב. ושמעתי שהוא פועל פעולת שכיר במושבות ראש פנה, מתולה או יסוד המעלה. ע"כ [על כן] רבותי, חנונו נא

38 ארכיון רחובות, מכל 3, קופסא 18, מסמך 68. השוואה בין כתב היד במכתב לבין חתימתה מלמד כי לא העשע דוואסקין כתבה את המכתב. ככל הנראה היא פנתה לפלוני במושבה שיכתוב עבורה את בקשת העזרה.

39 בן אברהם, 'פוי', החירות, גיליון פח, י"ז אייר תרע"א, עמ' 2.

והשתדלו בכל מקום שהוא להכריחו שישלח לי גט או הוצאות לבוא אליו וכדומה. מינדל אפטע.⁴⁰

גם זליג מגלינצקי מפלך ויטבסק נטש את אשתו והפליג לארץ ישראל. אלא שנוכל זה עשה זאת כדי 'להונות את כספה וגם רמה אותה באופן גס ומבהיל בנסעו מפה בלתי ידיעתה. והאישה בוכה ומבקשת רחמים אם לא יאות מגלינצקי לקחת אותה ארצה ישראל כעת, ישלח לה תיכף ספר כריתות'.⁴¹ מקרה נוסף המעיד על התופעה הוא סיפורו של מוריס ישראל שעזב את אשתו ג'ני מטופלת בתינוק במנהטן והיגר לארץ ישראל. תלונתה בפני נציג ה-NDB במנהטן הביאה לפתיחת חקירה בעניינה ולפנייה רשמית מצד ראש המשרד צ'רלס זונסר לדי סולה פול:

אדון נכבד! אנחנו משתוקקים לאתר את מוריס ישראל שנטש ב־18 ביוני 1920 את אשתו ג'ני ותינוקם לואיס שנולד במנהטן ב־1918. גב' ישראל שמעה מחבר של בעלה שהוא הגיע ליפו באוניה 'מקסיקו' כנוסע או כמועסק על האוניה ב־26 ביוני [1920]. אביו של בעלה יוסף ישראל, חי ביפו. האם תואילו בטובכם לפתוח בחקירה במטרה לאתר את הנוטש?⁴²

מרגע שהתקבל המכתב החל די סולה פול בחקירת המקרה. התברר כי מוריס ישראל הוא בנו של הקצב הספרדי בשכונת נווה שלום ביפו, והוא זומן להעיד בפני משרד הרבנות ביפו על מצבו המשפחתי. בעדותו הוא נתן גרסה שונה מזו של רעייתו. לרבנים סיפר:

מאז נשאתי [את] אשתי זאת הודעתי לה כי רוצה אנוכי לשוב לא"י בהזדמנות ראשונה ועל דעת כן נשאתיה. כאשר הסכמתי לעלות ארצה ישראל בקשתיה והתחננתי אליה שתבוא עמי והיא לא רצתה להסכים. לכן ברחתי ממנה. [...] אני אוהב את אשתי ורוצה אני לחיות אתה בשלום באהבה אבל אין אני רוצה בשום אופן לגור בארץ נכריה ורוצה אני דוקא לגור בארץ מולדתי ובתוך עמי בא"י. תבוא היא אלי פה בארץ ואני אקבלנה בזרועות אהבה. להוצאות הנסיעה הלא השארתי רהיטי ביתי ששוים למעלה מ־300 דולרים וזה יספיק להוצאות הנסיעה. אלה הם דברים ממש.⁴³

עם טיעונים אלה היה קשה לרבני העיר להתמודד ופסיקתם הייתה ש'כנגד דבריו אלה לא יכולנו להשיב מאומה כי הדין והמשפט עוזר לו בזה והאשה האוהבת את בעלה הלא צריכה ללכת אחריו לכל מקום שבעלה ילך. אנו מיעצים כי תמהר לעלות אל הארץ לעת

40 'בקשת עגונה', הצבי, גיליון ג, אלף תתכ"ח (16.10.1896), עמ' יא.

41 מכתב יצחק פקליש לאוטו ורבורג, כ"א סיוון תרע"ב, אצ"מ, L2/140.

42 המקרה של מוריס ישראל, אצ"מ, L3/162.

43 שם.

עתה [ו]תוכל להיות בטוחה כי לא נתן לו הרשות להנשא פה עם שום אשה אחרת.⁴⁴ גרסת הבעל ברבנות אילצה את ה-NDB לשוב ולחקור בעניין. התברר שהגרסה נכונה בחלקה, והאישה אכן מוכנה להפליג לארץ ישראל אך אין בידה די אמצעים. היא מכרה את הרהיטים ובכסף שקיבלה סילקה את חובות בעלה, הקימה מצבה לילדה שנפטר וביתרת הכסף השתמשה לכלכלתה. לטענתה, אם דבריו אכן נכונים ישלח לה כרטיס הפלגה והיא תעלה לארץ ישראל ללא שום סייג או היסוס. תשובת בעלה הייתה שאילו הייתה באה אתו מלכתחילה היה לו די כסף, ואילו עכשיו הוא מכר את כל רכושו כדי לקנות 'אוטומוביל [ו]הוא מקוה שבמשך חדש ימים יספיק להרויח מעבודתו ולשלוח לה ע"י כבודו הסכום הדרוש'.⁴⁵ לעניינו של מאמר זה לא חשובה ה'אמת' – אם בכלל יש כזאת – בסכסוך המשפחתי, אלא דווקא הקשר הרצוף בין הסניף הארצישראלי של ועד הסיוע לבין ה-NDB במנהטן, שמעיד במידה רבה על הדמיון בין שתי חברות המהגרים שצמחו בארץ ובארצות הברית.

מלבד ההגירה, גם מלחמת העולם הראשונה הייתה גורם שערער את יציבות התא המשפחתי והגדיל את מספר הנשים העזובות שלא ידעו מה עלה בגורל בעליהן. מתוך הפניות לוועד הסיוע אפשר לחלק את העזובות לשתי קבוצות: הראשונה, גברים שגורשו והוגלו מארץ ישראל או שהתגייסו לצבא העות'מאני ולא ידוע מה עלה בגורלם; הקבוצה השנייה, גברים שחזרו לרוסיה ומחמת פרוץ המלחמה נקטע הקשר עם בני משפחתם לחמש שנים. עם סיום המלחמה ובעקבות הפוגרומים באוקראינה ורציחתם של 60,000 יהודים, קשה היה לאתר הבעל האובד ולהתחקות אחר עקבותיו.

מלחמת העולם הראשונה הייתה תקופה הרת גורל על היישוב היהודי בארץ ישראל. ביטול חוק הקפיטולציה ועזיבתם של נתינים רוסיים את ארץ ישראל בשנים 1914-1915, יחד עם גירוש האוכלוסייה היהודית ביפו ובתל-אביב בערב פסח 1917, הקטינו באופן משמעותי את מספר היהודים בארץ. אלה שנשארו, במיוחד הגברים, נאלצו להתמודד עם גזירת הגיוס לצבא העות'מאני, עם המעצרים ועם ההגליות לדמשק. גברים נאלצו לעזוב את ביתם בעל כורחם ולשלם את מחיר המלחמה העולמית.⁴⁶ עם שוך הקרבות פנו נשים לוועד הסיוע וביקשתו את עזרת הרשויות בחיפוש אחר הבעלים. יטה יאורבוים למשל דיווחה כי בעלה גורש למצרים בשנת 1915. כעבור זמן. כאשר התברר לו שאין ביכולתו לחזור לארץ ישראל, הוא חזר לרוסיה, שם גויס לצבא ומאז אבדו עקבותיו. אסתר שלום, אלבו רבקה, רוזל אייזנשטיין, כהן שרה ולבי חנה ציינו שבעליהן נלקחו לצבא התורכי ואינן יודעות מה עלה בגורלם.⁴⁷ מקרים אלה לא היו ייחודיים לארץ ישראל וגורל הנשים

44 ש.ס.

45 ש.ס.

46 על ארץ ישראל במלחמת העולם הראשונה ראו, אפרתי, ממשבר לתקווה; מרדכי אליאב (עורך), במצור ובמצוק: ארץ ישראל במלחמת העולם הראשונה, ירושלים 1991.

הארצישראליות לא היה שונה מגורלן של נשים רבות בתקופת מלחמת העולם הראשונה, שבעליהן השתתפו בלחימה ולא ידוע מה עלה בגורלן.

סגירת הנתיבים הימיים וחוסר היכולת להגר בעקבות מלחמת העולם היה גורם נוסף אשר הגדיל את מספר הנשים העוזבות בארץ ישראל. בעלים ומשפחות רבות – בארץ ישראל ובארצות הברית – מצאו את עצמם בעל כורחם משני צדי האוקיינוס מבלי יכולת לחבור האחד לשני. במקרה האמריקני היו אלה בעלים שטרם הספיקו לשלוח את כרטיסי ההפלגה לבני משפחתם במזרח אירופה, ואילו בארץ ישראל התרחש המקרה ההפוך, שהבעל נסע למזרח אירופה כאשר משפחתו בארץ ישראל.

ההיסטוריון ארתור גורן פירסם ביוו"א בלעטער את זיכרונותיה של אמו, ליליאן גורנשטיין (Gorenstein), אשר עברה את שנות המלחמה ללא אביה. בזיכרונותיה סיפרה שאביה היגר לאמריקה בשנת 1908 בהיותה בת שנתיים, ובשנת 1913 חזר לביתו בעיירה קמן-קשירסקי (Kamen-Kashirski) שבפלך ווהלין. לאחר חזרתו ניסה האב לפתוח חנות רהיטים, אבל שמועות על פרוץ המלחמה החזירו אותו לאמריקה, ושוב משפחתה נשארה בעיירה, מצפה לכרטיסי ההפלגה שיישלחו. ברגע שפרצה המלחמה נותק הקשר של המשפחה עם האב, והוא חוֹדֵש רק בשנת 1921, כאשר הגיעה לארצות הברית. שמונה שנים אלה היו קשות במיוחד למשפחה. מאורעות המלחמה ובעיקר חוסר הוודאות הקשו עליה מאוד. מכתבים מהאב לא הגיעו, והמשפחה נאלצה ללוות כסף כדי לרכוש את הכרטיסים בכוחות עצמה. ואם לא די בכך, הנסיעה לארצות הברית לוותה בחשש כבד מפני שהאם הייתה משוכנעת שבעלה אינו בחיים; לדידה לא היה שום הסבר אחר לשאלה מדוע לא שלח סימן חיים.⁴⁸

בארץ ישראל, כאמור, היה תהליך הפוך. המשפחה היגרה לארץ החדשה ונאלצה להתמודד לא רק עם סביבה בלתי מוכרת וזרה אלא גם עם היעדרות ראש המשפחה שחזר לארץ המוצא. סיבות החזרה היו יכולות להיות מגוונות ורבות: עסקים, ביקור קרובי משפחה, הבראה וכמובן חיפוש אחר עבודה. זלטה קמילמן סיפרה כי בעלה בן ה-53 נסע לרוסיה בשנת 1913 ולמעלה מחמש שנים לא שמעה ממנו; בעלה של מרים רבינוב עזב את הארץ בשנת 1914 ומאז נעלמו עקבותיו; ללא קסטל נודע שבעלה יהודה נפטר ברוסיה והיא לאמת את הידיעה; ושרה רבקה פרבש ציינה ש'בעלה בן ה-48 נסע לרוסיה כדי להתרפא ומתחילת המלחמה לא שמעה ממנו'.⁴⁹

ו. סיכום

הניסיון לבחון את תופעת הנשים העוזבות בארץ ישראל מראשית המאה העשרים ועד תחילת המנדט הבריטי מאיר צד פחות ידוע על החברה היישובית המתגבשת בארץ

Lillian Gorenstein, 'A Memoir of the Great War, 1914-1924', *YIVO Annual*, Vol. 20 (1991), 48 p. 154

ישראל. מתברר כי לצד חלוצי התקופה – בעיר ובכפר – התקיימה חברת מהגרים לכל דבר ועניין, שהייתה דומה במאפייניה לחברת המהגרים היהודית בארצות הברית שהתגבשה גם היא באותן שנים. תופעה זו, הדומה במאפייניה לזו שבארצות הגירה אחרות, מחזקת את הטענה שהשתרשה בשנים האחרונות בהיסטוריוגרפיה של היישוב והעליות לארץ ישראל, שהדמיון בין חברת המהגרים בארץ ישראל לבין חברת המהגרים בארצות הברית ובארצות יעד אחרות גדול מהשוני. ההתמקדות בחברת הרוב שהגיעה לארץ ישראל – במקום בקבוצת המיעוט החלוצית-אידאולוגית – מאפשרת לפרוץ את גבולות ארץ ישראל כזירת אירוע ייחודית ויוצאת דופן ולבחון אותה בהקשר היסטורי רחב הרבה יותר של העם היהודי. גישה מחקרית זו מאפשרת להבין טוב יותר את החברה היישובית על כל צדדיה ורבדיה ולהכניס לתוך המעשה ההיסטורי קבוצות רחבות למדי ביישוב שעד כה נדחקו לשולי ההיסטוריוגרפיה.

עם זאת, למרות הדמיון בין המקרה הארצישראלי לזה האמריקני, אפשר להצביע גם על קווי שוני. נטישת נשים באמריקה הייתה כרוכה במעבר מחברה מסורתית לחברה מודרנית. מקרי הנטישה נבעו בדרך כלל מהיטמעותו של הגבר בחברה החדשה, מנישואין מתוך אהבה ולא בעקבות שידוך וסיבות פרוזאיות אחרות שנסיונות החיים הביאו אליהן. בארץ ישראל, לעומת זאת, הסיבות שהביאו את הגבר לנטוש את משפחתו לא היו השתלבותו בחברה הסובבת או החיים בכרך הסואן, שחשפו אותו לפיתויים שלא יכול היה לעמוד בהם. המצוקה הכלכלית וחוסר היכולת לפרנס את משפחתו הם שגרמו לו לחזור לארץ האם שלו או לחלופין לחפש ארץ הגירה חדשה מעבר לים. אולם הבדלים אלה הם טכניים וכמעט חסרי משמעות מבחינה היסטורית. ברובד העמוק יותר של התופעה הדמיון רב מהשוני. המעבר לארץ חדשה כרוך בקשיים אובייקטיביים שהם מנת חלקם של כל חברת הגירה באשר היא: התרופפות מעמדו של הגבר בארץ החדשה, קשיי הסתגלות ולימוד השפה, ערכים חברתיים חדשים ובלתי מוכרים, חוסר ודאות, מתחים ולחצים נפשיים. מציאות זו הביאה לכך שגברים רבים לא עמדו באתגר ההגירה ובחרו לעזוב את נשותיהם – הן באמריקה והן בארץ ישראל – ולפתוח בחיים חדשים בארץ היעד החדשה. יתרה מזאת, אם בוחנים את התופעה מנקודת המבט של האישה הננטשת (ולא מנקודת מבטו של הבעל העוזב), הרי שלסיבות העזיבה אין כמעט משמעות. בשני המקרים מצאו עצמן הנשים במצב של חוסר ודאות, כשהן מצפות לסימן חיים מהבעל שיבוא ויגאל אותן ממצוקתן.

פעילותו של ועד הסיוע האמריקני בארץ ישראל ועזרתו לאוכלוסייה היהודית הנוקדת מלמדת על הקשר העמוק של יהדות ארצות הברית ליהודי ארץ ישראל. כ-2,000,000 דולר השקיע ועד הסיוע האמריקני בארץ ישראל. פעילותו ההומניטרית לאוכלוסייה הנוקדת הקיפה כמעט כל תחום והקלה מאוד על סבלה. בהקשר זה היה לוועד הסיוע יתרון בטיפולו בסוגיית העגונות והעזובות. קשריו עם ארגוני צדקה יהודיים בארצות הברית ועם נציגי ועדי סיוע במזרח אירופה אפשרו לו לערוך חיפוש יעיל ושיטתי אחרי

הבעלים האובדים. מתברר כי מערכת היחסים בין שתי הקהילות בארץ ישראל ובארצות הברית החלה להתגבש כבר בראשית המאה העשרים. אמנם היו אלה יחסים אמביוולנטיים וטעונים, אך במידה רבה הייתה בהם גם ערבות הדדית ודאגה לאחים בצרה. מערכת יחסים זו, ששורשיה נעוצים כבר בתקופת מלחמת העולם הראשונה – ואשר הטיפול בעגונות הוא רק צד אחד שלה – ממשיכה להתקיים בצורה כזו או אחרת עד היום בין הקהילה היהודית בארצות הברית לבין זו שבמדינת ישראל.